

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINING TUSHUNCHASI VA OLDINI OLISH CHORA-TADBIRLARI

Toxirov Hakimjon Anvar o'g'li

Umaraliyev Shohruxmirzo

Ichki Ishlar Vazirligi Akademiyasi 3-kurs

314-guruh kursantlari

Annotatsiya: Maqolada voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini oldini olish, voyaga yetmagan jinoyatchilik tushunchasi hamda voyaga yetmaganlarning jinoyat ko'chasiga kirib qolishiga sabablar haqida fikr yuritilgan. Shuningdek ushbu jarayonni o'rganish bilan bog'liq holatlar, olimlarning turli qarashlariga ham e'tibor qaratilgan. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari, ularni keltirib chiqaruvchi shart-sharoitlari, latent jinoyatchili haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: jinoyat, huquqbuzarlik, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi, latent, buzulish, inson huquqlari, ehtiyotsizlik, turli salbiy oqibatlar.

Bugungi kunda mamlakatimizda Prezidentimiz tashabbusi bilan bolalar haq-huquqlarini himoya qilish, ularni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalash, voyaga yetmagan bolalarni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rag'batlantirish va ularning yuqori darajada ta'lim-tarbiya olishini har tomonlama ta'minlash borasida izchil hamda tizimli ishlar olib borilmoqda. Bu haqda so'z borganda, bugungi kunda joriy yilning 3-avgust kuni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Shu o'rinda huquqni muhofaza qiluvchi targ'ibot organlari o'smir yoshlar o'rtasida jinoyatchilikka qarshi kurashish emas, balki jinoyatchilikning oldini olish, profilaktik chora-tadbirlar ko'rishga e'tiborni kuchaytirdilar. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish va ularning sodir etilishiga sharoit tug'diruvchi vaziyatlarni bartaraf qilish davlat va jamiyat oldida turgan asosiy muammolardan biri sanaladi. Chunki voyaga yetmagan shaxslarning jinoyat sodir etishlari kelgusida ularning retsivist jinoyatchi bo'lish ehtimolini oshiradi hamda bu holat mamlakatning kelajakdagi taraqqiyotiga o'zining salbiy ta'sirini o'tkazadi. Umumiy jinoyatchilikdan farqli ravishda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi mamlakatning kelgusidagi taqdiri bilan bog'langan bo'lib, ushbu muammoga bugungi kunda alohida e'tibor bilan yondoshilmasa uning millat kelajagiga salbiy ta'siri ortib ketishi mumkin. Ma'lumotlarga ko'ra, poytaxtimizda o'tgan davr mobaynida 185 nafar voyaga yetmagan shaxsga nisbatan 125 ta jinoyat ishi ko'rib chiqilgan. Shundan 48 ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan, 59 nafari uncha og'ir bo'lmagan, 67 nafari og'ir va 11 nafari o'ta og'ir jinoyatlar sodir etishgan. Ularning

182 nafari qasddan, 3 nafari esa ehtiyotsizlik oqibatida jinoyatga qo'l urganlikda ayblanmoqda. Olib borilayotgan profilaktik tadbirlarning ta'siri yetarli darajada emasligini -jinoyatlarning 17 tasi muqaddam sudlanganlar tomonidan sodir etilgani bilan izohlash mumkin.

Avvalo voyaga yetmagan shaxs tushunchasi va asosiy mazmuniga to'xtalib o'tsak, "*Voyaga yetmagan*" tushunchasi bo'yicha, 1989-yil BMTning Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan "*Bolalar huquqlari to'g'risida*"gi Konvensiyada o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslar voyaga yetmagan deb e'tirof etilgan⁶. Shu o'rinda voyaga yetmaganlarni ikki toifaga 13 yoshdan 16 yoshgacha va 16 yoshdan 18 yoshgacha bo'lganlarga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiqdir.

M.D.Lisov, V.S.Volkov va B.V.Sidirov kabi olimlar olib borgan izlanishlarga ko'ra, voyaga yetmaganlar o'rtasida sodir qilinayotgan jinoyatchilikning asosiy qismini 16 yoshdan 18 yoshgacha bo'lganlar, ozchilik qismini esa 14 yoshdan 16 yoshgacha bo'lgan yoshlar sodir qilishar ekan.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini oldini olish borasidagi tajriba shuni ko'rsatadiki, ushbu ijtimoiy salbiy illatga qarshi kurashning ilmiy asoslangan, puxta ishlangan va samarali choralarini qo'llamasdan turib, unga qarshi kurashda muvaffaqiyatga erishib bo'lmaydi. Hozirgi kunda rivojlangan davlatlar xususan, AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya, Rossiya, Turkiya, Hindiston, Yaponiya kabi davlatlar tomonidan ham voyaga yetmagan yoshlar masalasiga chuqur e'tabor qaratilib, ularning haq-huquqlari birinchi ustuvor vazifasi belgilanmoqda. Jumladan, AQShdagi ko'plab bolalar jamg'armalari va tashkilotlari o'z faoliyatlarini voyaga yetmagan huquqbuzarliklarni kamaytirish va yo'q qilishga bag'ishlab, ushbu tashkilotlarning aksariyati voyaga yetmagan huquqbuzarlikning sabablari uchun vaqtini va pullarini mazkur turdagi ishlarni nazorat qilish uchun sarflaydi. Yaponiya tajribasida voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarga nisbatan chora-tadbirlar tizimini urushdan keying va hozirgi kungacha bo'lgan davrni 4 bosqichga bo'lib amalga oshirgan. Natijada har bir bosqichdan keyin voyaga yetmaganlar jinoyatlar soni yildan-yilga kamayib borib, so'ngi 10 yillikda dunyo bo'yicha aholi soni nisbatidan kelib chiqib Yaponiya voyaga yetmaganlar tomonidan jinoyatlar sodir etishning eng past ko'rsatkichi bo'yicha birinchilikni qo'lga kiritgan. Respublikamizda voyaga yetmaganlar va yoshlar tarbiyasi, ularning ma'naviyatini yuksaltirish borasidagi islohotlarni tizimli bosqichma-bosqich amalga oshirish strategiyasi belgilab olindi. Mazkur islohotlarning asosiy maqsadi voyaga yetmaganlar va yoshlarni kamol toptirish, iqtidorini to'la-to'kis ro'yobga chiqarish uchun ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, tashkiliy jihatdan shart-sharoit yaratish hamda ularni kafolatlashdan iboratdir. Bugungi kunda mamlakatimizda 18 yoshgacha bo'lgan yoshlar aholining taxminan 45 foizini tashkil etadi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, bu yoshda insonning ongi, axloqi, ma'naviy qiyofasi shakllanadi. Shu bois

mamlakatimizda bunday yoshlarga e'tabor kuchaytirilgan. Konstitutsiyamizning 45-moddasida voyaga yetmaganlar huquqlari davlat himoyasida ekanligi belgilab qo'yilgan. Asosiy qonunning 64-moddasida esa ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majbur ekanligi, davlat va jamiyat yetim bolalarni ota-onalari vasiyigidan mahrum bo'lgan bolalarni boqish, tarbiyalash va o'qitishni ta'minlashi bolalarga yo'naltirilgan hayriya faoliyatini rag'batlantirishi qayd etilgan. Avvalo voyaga yetmagan shaxs tuchunchasi va asosiy mazmuniga to'xtalib o'tsak, "Voyaga yetmagan" tuchunchasi bo'yicha, 1989-yil BMTning Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan "Bolalar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyada o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslar voyaga yetmagan deb e'tirof etilgan. Shu o'rinda voyaga yetmaganlarni ikki toifaga 13 yoshdan 16 yoshgacha va 16 yoshdan 18 yoshgacha bo'lganlarga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiqdir. M.D.Lisov, V.S.Volkov va B.V.Sidirov kabi olimlar olibbrogan izlanishlarga ko'ra, voyaga yetmaganlar o'rtasida sodir qilinayotgan jinoyatchilikning asosiy qismini 16 yoshdan 18 yoshgacha bo'lganlar, ozchilik qismini esa 14 yoshdan 16 yoshgacha bo'lgan yoshlar sodir qilishar ekan. Xulosa qilib aytganda, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularni keltirib chiqarayotgan shart-sharoitlarni quyidagi shaklda klassifikatsiya qilish mumkin:

1. Latent jinoyatchilik, ya'ni voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar turli sabablarga ko'ra huquqni muxofaza qilish idoralari tomonidan ro'yxatga olinmasligi ularning kelgusida og'irroq jinoyatlar sodir etishlari uchun zamin yaratmoqda.

2. Voyaga yetmaganlarning hech bir qiyinchiliksiz moddiy ne'matga ega bo'lishga intilishlari turli jinoyatlar sodir etishiga olib keladi.

3. Tarbiyasi og'ir va muqaddam sudlangan voyaga yetmaganlar bilan ichki ishlar idoralari voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarliklarni oldini olish guruhi nozirlari tomonidan profilaktika ishlari O'zbekiston Respublikasi IIVning talabi asosida olibborilmasligi ham turtki bo'lmoqda.

4. Voyaga yetmaganlar bo'sh vaqtlarini tashkil etishda yo'l qo'yilayotgan kamchiliklar ya'ni yoshlarni darsdan bo'sh vaqtlarida turli to'garaklarga jalb etishishlarida tegishli tashkilot va muassasalarida tashabbuskorlikning yetishmasligi o'rin tutib kelmoqda.

5. Voyaga yetmaganlarning bandligini ta'minlashda yo'l qo'yilayotgan kamchiliklar, ya'ni voyaga yetmaganlarni ish bilan ta'minlash hamda mehnat qonunida belgilangan rag'batlarni yetarli darajada ta'minlanmasligi ham o'zining ta'sirini o'tkazmoqda.

Bunda joylardagi o'qimasdan, ishlamasdan yurgan voyaga yetmaganlar sonini aniqlash bo'yicha ma'lumotlar muntazam monitoring yo'lga qo'yilmaganligi va amalga oshirilayotgan ishlar talab darajasida tashkil etilmayotganligi oqibati deb

hisoblash mumkin. Bugungi kunda voyaga yetmaganlar orasida jinoyatchilik va huquqbuzarlikning oldini olish va profilaktikasini tashkil etish maqsadida yurtboshimiz tashabbuslari bilan 2021-yilning 2-aprel kuni PQ-5050-sonli qarori qabul qilindi va ichki ishlar organlarida 2000 ta shtat birligidan iborat voyaga yetmaganlar masalalari bo'yicha inspektor-psixologlari lavozimi joriy etildi. Hozirda inspektor-psixolog lavozimida faoliyat yuritayotgan xodimlar har bir o'quvchi kesimida umumiy o'rta ta'lim muassasalarida psixologik muhitni yaxshilash, voyaga yetmaganlar orasida qonun buzilishlariga murosasiz munosabatda bo'lish hissini shakllantirish, muammoli o'quvchilar bilan ularning yashash joylarida otanalari ishtirokida manzilli ishlash vazifalarini amalga oshirib kelmoqdalar.

Adabiyotlar.

1. Rustambayev M. Jinoyathuquqi. (Umumiyqism). -T.: TDYI. 2005. -B.84.
2. Sattorova M. Voyaga Yetmaganlar jinoyatchiligini oldini olish. -T.: TDYI. 2006. -B.7.
3. Elov Z.S. O'Smirlik Davrida Shaxs Xulq–Atvorida Kuzatiladigan Reaksiyalarning Psixologik Ta'siri. "PSIXOLOGIYA" ILMIY JURNAL1, 2022. 27-294. Berdiyeva D.Sh. Elov Z.S. Psychological Reasons For Suicide Motivation In Adolescents With Deviant Behavior. ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, educational, natural and social sciences scientific journal. Volume 2, Issue 2 February 2022. 1003-1009